

Латигіна Н. А.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ У СВІТОВОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Процеси поширення демократії як у глобальному вимірі, так і в окремих країнах, тісно переплетені з іншими загальносвітовими і цивілізаційними процесами — перш за все з глобалізацією і розвитком інформаційного суспільства. Глобалізація, яка різко інтенсифікувала світові зв'язки і швидко перетворює планету в єдиний простір, а також розвиток сучасних форм інформатизації не тільки досить сильно пришвидшили процес запозичення культурних та інституціональних зразків демократії, але, загостривши конкуренцію за місце у новому світовому порядку, зробили вдосконалення національних економічних і політичних механізмів суспільного розвитку категоричним імперативом для кожної країни, умовою її виживання. При цьому, як свідчить досвід останніх років, глобалізація й інформатизація аж ніяк не завжди сприяють розвитку демократичних інститутів та консолідації демократії, особливо в країнах з незавершеною модернізацією і незавершеним демократичним переходом. Тому не дивно, що глобалізація й інформатизація призводять не тільки до інтернаціоналізації і більш тісної взаємодії різних країн та цивілізацій, але й водночас викликають різного роду кризові явища в менш розвинутих країнах і регіонах, посилюючи тенденції до їхнього відокремлення, зростання національної та цивілізаційної самосвідомості¹. Ці тенденції і зв'язані з ними конфлікти грають важливу роль у сучасному світі, справляючи істотний вплив на процеси демократизації, на їхній перебіг і перспективи, що, безперечно, підсилює актуальність даної проблеми.

Хоч як це парадоксально, але в добу глобалізації, прапором якої стала загальна демократизація, багато країн і народів відчувають

гострий дефіцит саме демократії. Однаковою мірою це стосується як народів, що лише розпочинають облаштовувати своє життя за демократичними законами, так і держав зрілої демократії, де демократичні традиції своїм корінням сягають глибини століть. Тому, на нашу думку, важливо усвідомити, що процеси демократизації в масштабах усього світу не є лінійними і одноманітними, що розвиваються лише по висхідній лінії. Це переконливо підтверджують своєрідні «хвилі демократизації»². Інакше кажучи, аналізуючи глобальні, а в багатьох випадках і внутрішньокраїнні процеси утвердження і розвитку демократії, можна виокремити, окрім чітко наявного поступального складника, також і коливальний, хвилеподібний складник.

«Фактично, якщо абстрагуватися від деяких гідних уваги винятків (Північна Корея, Польща і Південна Африка), загальна тенденція розвитку останнього десятиліття (це стосується перш за все впливових в регіональному масштабі країн) полягає в поступовому згасанні свободи в електоральних демократіях. Це тим тривожніше, коли враховувати, що, згідно з С. Хантінгтоном, «сила прикладу» (а даний чинник грає надзвичайно важливу роль у хвилеподібному поширенні чи відкаті демократії), який виходить від впливових в регіональному або загальносвітовому масштабі країн, диспропорційно велика»³.

Більше того, не тільки нові демократії, але навіть і деякі розвинуті країни Заходу навряд чи зможуть найближчим часом або в недалекому майбутньому уникнути певних кризових і дестабілізаційних політичних явищ, які загалом не сприяють розвитку ліберальної демократії. Отже, дестабілізація політичної ситуації ускладнює розвиток демократії у глобальному вимірі і в окремих регіонах.

Зрозуміло, що ці процеси потребують ретельного наукового аналізу, оскільки досі висвітлені в літературі не повною мірою. Хоча певні наробки в цьому напрямі, безперечно, існують. Зокрема, вплив глобалізації та інформатизації на розвиток демократизаційних процесів аналізують В. Г. Хорос, Дж. Маркофф, Л. Даймонд, І. Кларк, М. Сендел, К. Хатчінгс, С. Браун, Р. Фалк та інші.

Ідеї космополітичної демократії розглядають у своїх працях Д. Хелд, А. Мак Гру, Д. Гольдблатт, І. Перратон.

Переваги радикальної плюралістичної демократії визначають Дж. Бернгейм, В. Коннолі, Р. Волкер, Х. Патомакі.

Проте, переважна більшість названих дослідників акцентують увагу, зокрема, на прикладних характеристиках глобалізації та інформатизації, попри теоретичні аспекти цієї проблеми. Так, наприклад, сутність і основні виміри транснаціональної демократії, позитивні і негативні риси ліберал-інтернаціоналізму та дорадчої демократії досліджені недостатньо.

Тому вважаємо за потрібне як цілі даної статті визначити наступні:

- виокремити чинники, що ускладнюють розвиток демократії;
- з'ясувати, чи варто сьогодні говорити про тотальну демократизацію світу;
- охарактеризувати основні сучасні тенденції розвитку демократії, які спостерігаються у світовому політичному просторі;
- визначити сутність транснаціональної демократії шляхом аналізу її нормативних теорій.

Відповідаючи на запитання, чи рухається нині увесь світ в бік демократії, потрібно неодмінно враховувати два моменти. Якщо ідеться про певну групу країн, кожна з яких виходить із власного розуміння демократії, але з урахуванням західного досвіду, то відповідь буде однозначною: «так». Втім, якщо мається на увазі тотальна вестернізація або модернізація за західним зразком усіх незахідних країн, то відповідь — «ні». Однак, демократія, здається, одержала історичну перемогу над альтернативними формами врядування. За доби, коли до багатьох традиційних способів розв'язання суперечок щодо цінностей ставляться з крайньою обережністю, видається, що той або інший політичний вибір можна почати адекватно визнавати, формулювати та обговорювати тільки за умов демократії. Демократія надає ауру легітимності сучасному політичному життю: закони, правила і політичні курси вважаються виправданими, коли вони є демократичними.

В контексті кількох сучасних тенденцій розвитку — прискорення глобалізації, четвертої хвилі глобальної демократизації і піднесення транснаціональних соціальних рухів — багато науковців почали розглядати ідею демократії без кордонів, тобто «транснаціональної» (або глобальної) демократії⁴. Ці взаємопов'язані тенденції, щодо значення яких сперечаються, заохотили до міркувань стосовно умов і можливостей ефективної демократії. З нашої точки зору, економічна глобалізація збільшила тertia між демократією як територіально вкоріненою системою врядування і діяльністю глобальних ринків та транснаціональних мереж корпоративної

влади. У світі, де навіть наймогутніші уряди виявляються безсилами, зіткнувшись з коливаннями глобальних ринків і діяльністю транснаціональних корпорацій, ефективність демократії в межах однієї країни поставлена під сумнів. Адже, якщо, як зауважив М. Сендел, уряди втратили спроможність керувати транснаціональними силами відповідно до висловлених уподобань своїх громадян, сама сутність демократії, тобто самоврядування, безперечно підточена⁵. Крім того, намагаючись посприяти силам глобалізації або регулювати їх завдяки механізмам глобального чи регіонального врядування, держави витворили нові сфери політичної влади, що мають слабкий демократичний потенціал і перебувають у недовзначних відносинах із наявними системами підзвітності на рівні національних держав. За цих умов уже незрозуміло, хто врядує. За доби, коли і публічна, і приватна влади виявляються і здійснюються в транснаціональному, навіть глобальному масштабі, переоцінка перспектив демократії — більш ніж нагальне питання.

По-новому розглядати демократію спонукало і глобальне поширення ліберальної демократії як системи політичного врядування. У порівнянні з початком ХХ століття демократія, точніше, ліберальна представницька демократія, постала як панівна система державного врядування на всій планеті — принаймні у формальному розумінні⁶. Демократія стала майже загальним політичним стандартом. Звичайно, в багатьох нових демократичних країнах сподівання і політична риторика набагато перевершують реалізацію справжньої демократії. Проте розчарування громадськості в обраних політиках і спроможності демократичних урядів розв'язувати різноманітні багаторічні проблеми (від нерівності до забруднення довкілля), які постали перед сучасними суспільствами, дає змогу вважати, що не все гаразд і з давніми демократіями. Попри такі невдачі, давні, а надто нові демократичні країни дедалі більше усвідомлюють слабкість демократичного потенціалу наявних структур глобального та регіонального врядування, тим паче, що дії тих структур безпосередньо впливають на їхніх громадян. Оскільки демократичні держави починають становити більшість у складі глобальних інституцій, зростає тиск, спрямований на збільшення прозорості та підзвітності інституцій⁷. Завдання поєднати ефективні міжнародні інституції з демократичними практиками є, на думку Р. Кієгейна, однією з найскладніших сучасних міжнародних політичних проблем⁸.

У дедалі більшому масиві літератури про транснаціональну демократію можна вирізнити чотири окремі нормативні теорії, а саме: космополітичну демократію, ліберал-інтернаціоналізм, радикальну плюралістичну демократію і дорадчу демократію. Хоча ця типологія трохи спрощена і її можна критикувати з багатьох причин, вона все-таки забезпечує простий поділ складної сфери, бо дає змогу визначити групування аргументів. Адже ці чотири сукупності можна, власне, вважати, за ідеальні типи, тобто кожна з них — це загальний синтез нормативних аргументів і теорій, що відтворюють спільне розуміння головних принципів, які визначають транснаціональну демократію.

Спільною для усіх цих теорій є спроба надати значення ідеї транснаціональної демократії і з'ясувати нормативні принципи, моральні ідеали та інституційні умови, необхідні для її ефективної реалізації. Кожна теорія спирається на політичний космополітизм, який намагається виробити загальні принципи, структури і практики, потрібні для побудови набагато гуманнішого світового порядку, за якого люди повинні мати пріоритет над інтересами держав та їхніми геополітичними махінаціями⁹. І, нарешті ці чотири теорії поділяють віру, що за умов сучасної глобалізації транснаціональна демократія — потрібний, бажаний і політично здійснений проект. Іншими словами, демократію потрібно ставити вище від альтернативних систем авторитарного правління.

Космополітична демократія надає особливої уваги інституційним та політичним умовам, необхідним для здійснення ефективного демократичного врядування в межах держав і між державами. Д. Гелд якнай докладніше сформулював теорію космополітичної демократії, що, спираючись на наявні принципи ліберального міжнародного порядку (тобто верховенства права і прав людини), зумовлює побудову нового глобального конституційного ладу з міцно утвердженими демократичними принципами. Обстоюючи «подвійну демократизацію» політичного життя, прихильники космополітичної демократії намагаються зміцнити демократію в стосунках між державами, поширюючи демократію на публічну сферу міждержавних відносин¹⁰. У цьому аспекті транснаціональну демократію і територіальну демократію трактують як такі, що зміцнюють одна одну, а не як суперечливі принципи політичного врядування.

Головним для цієї моделі є принцип демократичної автономії, а саме: «право на автономію в рамках обмежень з боку спільноти»¹¹.

Цього слід досягати через вимоги космополітичного демократичного права, тобто права, яке утверджує «повноваження та обмеження, права і обов'язки, що трансцендують вимоги національних держав»¹².

Браховуючи це, у сучасному світі демократію можна цілком утвердити, лише забезпечивши підзвітність усіх взаємопов'язаних систем влади — від економічної до політичної. Ці системи охоплюють структури та організації, які є складовими елементами національних держав, хоча часто й перетинають та пронизують державні кордони. Отже, можливість утвердження демократії нині має бути пов'язана з дедалі ширшою мережею демократичних інституцій і процедур.

Зрозуміло, що космополітична демократія — це незмірно амбіційне завдання перебудови глобального врядування і світового порядку. Її походження еkleктичне, оскільки вона наполягає на багатьох елементах, спільних із різноманітними традиціями демократичного мислення. Вона зазнає впливу сучасних теорії ліберальної демократії, критицизму (критичної теорії), теорій учасницької демократії і громадянських республіканських поглядів.

Ідея космополітичної демократії має і своїх критиків. М. Сендел вважає, що мораль, яка лежить в основі уявлень про космополітичну демократію, має «гандж — і як моральний ідеал, і як публічну філософію самоврядування за нашої доби»¹³. Цей гандж, на його думку, пояснюється тим, що за основу космополітизму править ліберальна концепція індивіда, що нехтує способи, якими індивіди, їхні інтереси та цінності сконструйовані спільнотами, до яких вони належать. Отже, демократія може процвітати, тільки створивши спершу демократичну спільноту зі спільною громадянською ідентичністю. Хоча глобалізація справді творить чуття загальної пов'язаності, вона, на думку С. Брауна, не породжує еквівалентного чуття спільноти, заснованого на спільних цінностях і переконаннях¹⁴. Космополітичну демократію можна критикувати і за своєрідний підхід, спрямований згори донизу, коли реконструкцію структури глобального врядування на основі демократичних принципів вважають за ключ до реалізації транснаціональної демократії. Адже прихильники такої віри в нову конституцію глобального врядування недовбачають внутрішніх напруг, що існують між демократичним імпульсом і логікою конституційних обмежень дій, до яких може вдатися демос¹⁵. І, як зауважив Д. Томпсон, вони не конче з'ясовують, як у цій багаторівневій

системі глобального врядування демократичними методами розв'язуватимуть і замирятимуть конфлікти юрисдикцій між різними рівнями політичної влади, не кажучи вже про те, як за такої системи можна підвищувати ефективність підзвітності¹⁶. І, нарешті, як вважають Х. Патомакі і К. Гатчинс, припускаючи універсальну слухність західних демократичних цінностей, проект космополітичної демократії стає вразливим до звинувачень у легітимізації нового різновиду імперіалізму¹⁷.

З огляду на провідне становище (в теорії міжнародних відносин) ліберал-інтернаціоналізму, що зосереджується передусім на висвітленні раціональних обрахунків міжнародної співпраці, з'явилася тенденція розуміти питання транснаціональної демократії (здебільшого на процедурній основі) як створення більш представницьких, прозорих і підзвітних міжнародних інституцій¹⁸. Скажімо, Р. Кієгейн розуміє демократію на міжнародному рівні як форму «добровільного плюралізму за умов максимальної прозорості»¹⁹. Згідно з таким поглядом, плюралістичніший світовий порядок буде водночас ще й демократичнішим. Прихильники цієї філософії обстоюють реконструкцію певних аспектів ліберально-плюралістичної демократії на міжнародному рівні у відриві від вимог виборчої політики. Замість партій, що конкурують за голоси, енергійне транснаціональне громадянське суспільство передаватиме свої вимоги творцям постанов і водночас зробить їх підзвітними за їхні дії. Отже, «підзвітність буде посилена не тільки відносинами офіційної відповідальності, а й вимогами прозорості. Офіційні дії, обговорені колом представників окремих держав у міжнародних організаціях, підлягатимуть контролю з боку транснаціональних організацій»²⁰. Інакше кажучи, міжнародні інституції стануть аренами, на яких виявлятимуться інтереси і держав, і інституцій громадянського суспільства. Крім того, вони функціонують як провідні політичні структури, завдяки яким досягають консенсусу і легітимізують колективні рішення.

Але, як стверджує Р. Фалк, ця філософія пропонує обмежений і трохи технократичний погляд на транснаціональну демократію²¹. Як і ліберал-плюралізм узагалі, вона не спромагається визнати, що нерівність влади схильна перетворювати демократію на заручницю впливових ділових кіл. Ліберал-інтернаціоналісти схильні недобачати структурну нерівність влади в глобальній системі і зокрема нерівність впливу інституцій транснаціонального громадянського суспільства та тиску глобального капіталу. Перетворю-

ючи «голі вподобання на рушій суспільного життя», плюралізм — байдуже, на якому рівні, — схильний накидати «всім індивідам, що мають слабкі позиції в суспільстві, голі вподобання тих, хто займає сильні позиції»²². Обстоювання прозорості та підзвітності самого по собі не достатньо для боротьби з такою нерівністю доступу та впливу. Дарма що принципи прозорості та підзвітності необхідні для утвердження транснаціональної демократії, але без механізмів забезпечення набагато ефективнішого представництва народів світу в політичному процесі вони будуть вочевидь недостатніми для справжньої реалізації такої демократії. У цьому аспекті конструювання інституцій навряд чи розв'яже проблему дефіциту демократії, який підточує глобальне врядування. Попри визнання ваги транснаціонального громадянського суспільства, ліберально-інтернаціоналістична теорія лишається суто західною і державоцентричною тією мірою, якою транснаціональну демократію справді розуміють як засіб збільшення прозорості та підзвітності міжнародних інституцій національним урядам.

Прихильники радикальної плюралістичної демократії, зокрема Дж. Бернгейм, В. Коннолі, Х. Патомакі і Р. Волкер, зацікавлені в нормативних основах «нової політики», що пов'язана з наданням повноважень індивідам та спільнотам у контексті світу владних структур, які глобалізуються²³. Ця політика репрезентує реальний погляд на демократію тією мірою, якою її прихильники зацікавлені у створенні «добрих спільнот», заснованих на нормативних принципах рівності, активного громадянства, сприяння громадському добру, гуманному врядуванню і гармонії з природним середовищем. Це — нормативне бачення, яке «репрезентує своєрідний коктейль елементів постмодерністської, марксистської і громадянсько-республіканської демократичної теорій»²⁴. Воно намагається адаптувати уявлення про пряму демократію і самоврядування до доби, коли транснаціональні і глобальні структури влади регулюють умови щоденного існування спільнот в усьому світі.

Тією мірою, якою прихильники радикальної плюралістичної демократії стверджують, що сприятливі умови реалізації транснаціональної демократії вимагають побудови альтернативних форм глобального врядування, ця демократія підточує наявні принципи світового порядку. Але, як вважають її критики, це відкидання будови світового порядку якраз і породжує сумніви. Адже можна стверджувати, що, кидаючи виклик верховенству права

в глобальній політиці і відкидаючи принцип суверенної політичної спільноти, ми вочевидь підточуємо самі умови демократії. Наприклад, без певної концепції суверенітету важко розгледіти, як, за браком сили, можна примирити суперечливі вимоги множини спільнот, навіть у межах кордонів однієї держави. Крім того, коли не буде нинішнього досить недосконалого ліберального світового порядку, який різною мірою втілює принципи верховенства права і нормативні обмеження на здійснення організованого насильства, можна стверджувати, що не буде і безпечної основи для побудови та підтримки транснаціональної демократії. Територіальна демократія, як свідчить історія, процвітала тільки за обставин, коли існувало верховенство права і не було політичного насильства. Отже, переконлива критика радикального плюралізму може, напевне, бути пов'язана з його двозначним ставленням до тих самих умов — верховенства права та суверенітету, — що уможливають демократію (байдуже, на якому рівні).

Однією зі спроб відреагувати на критику, спрямовану проти і космополітичного, і радикально-демократичного плюралістичного проектів, є теорія дорадчої демократії і споріднена з нею концепція пайової демократії. Замість пропонувати нову конституційну структуру для глобального політичного утворення або створювати альтернативні структури глобального врядування, прихильники дорадчої демократії зосереджуються на з'ясуванні «можливостей демократизації врядування, що вже існує в міжнародній системі, а не на врядуванні, яке може бути»²⁵.

Центральне місце в теорії дорадчої демократії посідає принцип пайової участі: всі, на кого впливають рішення публічної влади (всі, хто має свій пай), отримують право подати свій голос у керуванні тими питаннями²⁶. Коли йдеться про будь-яке питання, членство у відповідній йому дорадчій спільноті залежить від конкретного складу зацікавлених пайовиків, тобто тих, чий інтерес і матеріальне становище прямо або опосередковано пов'язані зі здійсненням публічної влади.

Критики дорадчої демократії стверджують, що вона не є окремою моделлю демократії, а становить тільки механізм з'ясування і легітимації публічних рішень. У цьому аспекті вона має вагтність лише у контексті утверджених демократичних структур. Крім того, стверджуючи, що дорадчі спільноти конституційовані, по суті, принципом, що участь мають брати всі зацікавлені, прихильники дорадчості ніколи не визначають ясно основи, на якій

слід залучати пайовиків — чи то як безпосередніх учасників, чи то через представників. І справді, наголос на самоорганізації здебільшого означає, що процедурні вимоги та інституційні умови справжньої дорадчості сформульовані трохи туманно. І, нарешті, існує промовиста мовчанка стосовно того, як із допомогою дорадчих процедур можна давати раду непримиренним конфліктам інтересів і цінностей, не вдаючись до якогось накинутого владою розв'язку. В цьому аспекті дорадча демократія може мати лише маргінальну вартість, намагаючись розв'язати чимало найнагальніших питань глобального розподілу чи безпеки — від полегшення боргового тягаря до гуманітарного втручання, — належних до світового політичного порядку денного.

Таким чином, оскільки історія демократії — це історія послідовних спроб по-новому поглянути на демократичний проект, щоб пристосувати його до нових історичних обставин, реагуючи на сучасні моделі глобалізації і регіоналізації, теоретики почали міркувати про необхідність, бажаність і вірогідність транснаціональної демократії, щоб зробити підзвітними ті глобальні і транснаціональні сили, що тепер уникають наявних інституцій територіальної демократії. Отже, були сформовані чотири нові погляди на перспективи демократії, які різною мірою виявились у нинішніх міркуваннях щодо реформи глобального і регіонального врядування — від ЄС до МВФ. Це переконлива і морально амбіційна відповідь на виклик глобалізації і вимоги створити демократичнішу архітектуру глобального і регіонального врядування. А для тих, хто вважає, що ідея транснаціональної демократії — це просто утопія, потрібно пригадати вислів Е. Г. Карра, що «здорове політичне мислення і здорове політичне життя можна знайти тільки там, де (утопія і реальність) співіснують»²⁷. Недаремно «поширення по всьому світі вільних ринків та демократії дає змогу більшій кількості людей повсюдно перетворювати свої поривання на досягнення. А вдало упокорена й вільно розподілена технологія має силу руйнувати кордони не лише географічні, але й людські»²⁸.

Сучасну тривалість демократичного прогресу можна частково пояснити ідеологічною домінацією демократії. Амарт'я Сен, уподібнюючи нинішній глобальний стан демократії «стандартним» параметрам при завантаженні комп'ютерної програми, стверджує: «Вже сьогодні, коли ще не вироблено єдиних стандартів демократичного життя, коли ще не скрізь по-справжньому визнано демократію, у загальній атмосфері світової думки демократичне

врядування досягло статусу, коли його вважають загально правильним»²⁹. Він відзначає, що ситуація різко змінилась порівняно з тією, коли лише якихось кілька років тому прихильники демократії у країнах, що розвиваються, змушені були завзято захищатися. Можна також додати, що виживанню навіть кволих та бідних демократій значно посприяла дискредитація військового правління, однопартійних систем та інших авторитарних способів урядування.

Ми вважаємо, що не існує жодного неминучого історичного процесу, який гарантує повільне, але неухильне просування в бік демократії, дедалі повнішої та ефективнішої. Ступінь демократії, досягнений у глобальному масштабі, ще досить обмежений, і навіть тоді, коли видається, ніби демократію надійно утверджено, в дуже багатьох аспектах вона ще непевна і неміцна.

¹ Хорос В. Г. Постиндустриальный мир — надежды и опасения // Постиндустриальный мир: центр, периферия, Россия. — Сборник 1. — М., 1999. — С. 7.

² Markoff J. Waves of Democracy. Social Movements and Political Change. — Thousand Oakes, 1996. — P. 32.

³ Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? // Политические исследования. — 1999. — № 1. — С. 18.

⁴ Clark I. Globalization and International Relations Theory. — Oxford, 1999. — P. 91.

⁵ Sandel M. Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy. — New York: Basic Books, 1996. — P. 51.

⁶ Democratization / Eds. D. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh and P. Lewis. — Cambridge, 1997. — P. 43.

⁷ Governance C. O. G. Our Global Neighbourhood. — Oxford: Oxford University Press, 1995. — P. 15.

⁸ Keohane R. O. International Institutions: Can Interdependence Work? // Foreign Policy. — 1998. — Spring. — P. 82.

⁹ Hutchings K. International Political Theory. — London: Sage, 1999. — P. 153.

¹⁰ Held D. Democracy and Global Order: From The Modern State to Cosmopolitan Governance. — Cambridge: Polity Press, 1995. — P. 178.

¹¹ Там само. — P. 156.

¹² Global Transformations: Politics, Economics and Culture / D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton — Cambridge: Cambridge University Press, 1999. — P. 70.

¹³ Sandel M. Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy. — P. 342.

¹⁴ Brown S. *New Forces, Old Forces and the Future of World Politics*. — Boston: Scott/Foreman, 1988. — P. 113.

¹⁵ Saward M. *The Terms of Democracy*. — Cambridge: Polity Press, 1998. — P. 192.

¹⁶ Thompson D. *Democratic Theory and Global Society // The Journal of Political Philosophy*. — 1999. — Vol. 7, № 2. — P. 111.

¹⁷ Patomaki H. *Republican Public Sphere and the Governance of Globalizing Political Economy // Value Pluralism, Normative Theory and International Relations / Eds. M. Lensu, J.-S. Fritz*. — London: McMillan, 2000. — P. 160.

¹⁸ Falk R. *Liberalism at the Global Level: The Last of the Independent Commissions? // Millennium*. — 1995. — Vol 24, № 3. — P. 563.

¹⁹ Keohane R.O. *International Institutions: Can Interdependence Work? // Foreign Policy*. — 1998. — Spring. — P. 96.

²⁰ Там само. — P. 94.

²¹ Falk R. *Positive Prescriptions for the Near Future // World Order Studies Program Occasional Paper*. — № 20. — Princeton, 1991. — P. 8.

²² Pettit P. *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. — P. 205.

²³ Burnheim J. *Power-trading and the Environment // Environmental Politics*. — 1995. — № 4. — P. 49.

²⁴ Hutchings K. *International Political Theory*. — P. 166.

²⁵ Dryzek J.S. *Deliberative Democracy and Beyond*. — Oxford: Oxford University Press, 2000. — P. 120.

²⁶ Eckersley R. *Deliberative Democracy, Ecological Representation and Risk: Towards a Democracy of the Affected*. — London, 2000. — P. 74.

²⁷ Carr E.H. *The Twenty Years Crisis 1919–1939*. — London: Papermac, 1981. — P. 10.

²⁸ Friedman Th.L. *The Lexus and the Olive Tree*. — New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999. — P. XIII.

²⁹ Sen A. *Democracy as a Universal Value // Journal of Democracy*. — 1999. — July. — Vol. 10, № 3. — P. 5.